

74.268.19=632.1
T-299

О. И. ТЕЗЕГЕШ

ТАСКАДУЛАРДЫНҢ ЖУУНТЫЗЫ

4 класс

(Алтай тил)

Горно-Алтайск 1994

2139

2/3

нет стр 27-28

291 ~~291~~

РЕСПУБЛИКАНЫҢ ҰРЕДУЧИЛЕРИНИҢ ҰРЕДУЗИН БИЙИКТЕДЕР
ИНСТИТУТ

О. И. ТЕЗЕГЕШ

ТАСКАДУЛАРДЫҢ ЖУУНТЫЗЫ

4 класс

(Алтай тил)

ГОРНО-АЛТАЙСК, 1994

74.268.19 ÷ 632.1

T 299

A 2139 ж Z

Горно-Алтайская
областная библиотека
им. М. И. Калинина

(1000 экз.)

1. Кычыраар. Эрин чөйилер ле эрин чөйилбес үндүлөрдү таап,
олордын айдыларын түндөгөр.

ЖАЙ.

Кичинек *изүү* жай —
Чечектерге жай.
Кызыл чөйпө, *күнчечек*,
Күзүңи деп көк чечек —
Ончолору жалаңда,
Жаан ойын-жыргалда.

Эдил үндү күүктер,
Көп-көпөгөш көктөштөр.
Жалаа эдинген *бөөлүн*
Кеен жайдын керезин
Чур-чуманак кожондойт.
Күс келерин сананбайт.

2. Кычыраар.

Күнчыгышта жаткан албаты чайды мун жылдар мынан
озо билетен болгон. Озо баштап олоор жерлик чайдын жал-
брактарын жууп, жүзүн-башка оорулардан эмденетен эм жа-
зап, ичип туратандар. Оны ээчий олоор чайды плантациялар-
да өскүрөр боло берген. Чайды башка-башка сортту да эдин
өскүрөтөн. XV чакта чай Азиянын бастыра албатыларына
таркаган.

Эрин чөйилер үндү табыштар бар сөстөрдү чыгара бичигер.

Эрин чөйилер үндү табыштар канайда айдылып турганын жартагар.

Жууп-бу сөстө канча буква, канча табыш? Олордын канчазы туйук,
канчазы үндү.

3. Табыштакты табыгар.

Кырга чыкса арыбас адым,
Талкан берзе жибес адым.

4. Кычыраар. Карарткан сөстөрдүн чын бичилерин жартагар.

Чеденди ажыра
ток азырал
Жастыра кылык
айландыра бас
сууга жетире

сыйына барды
сууны *кечире*
кенетийин *кыйгырды*
бастыра улус

Эжер сөстөрдүн кезигиле эрмектер тургузып бичигер.

5. Бичигер. Элес үндү табыштардын алдыла чийүүчөк тартыгар.

Тимуровский команда.

Аткырдын отрядында тимуровский команда төзөлдү.
Уулчактар болуш керексип турган улусты бедреп, айылдар
сайын баргылады.

Бир айылда карган таадак ого газет кычырып берзин деп айбылаган — бойы кычырарга көзү жетпей турган. Экинчи айылда десе адазы ла энеси кезикте иште удап калганда, детсадтан кичинек балазын айлына экелип салар керек.

6. Бичигер. Карарткан сөстөрдүн чын бичилерин жартагар.

1. Малга азырал белетеери — *бастыра* албатынын *кереги*. 2. *Меестин* өлөңүн койлор маказырап *жиир*. 3. *Јастыра* кылык кылынба, јаан улустын *сөзин* ук.

7. Кычыраар. Э ле Е буквалардын бичилер ээжизин айдып береер. Э ле е буквау сөстөрдү уйелеп бичигер.

1. Ыраак жерлерден эбирип келеле,
Энемнин айлында токынап отурум.
Эжикте турган кару уйыстың
Көөрчөк сүдин амзап, ууртайдым.

Б. Бедюров.

СӨСТИН БУДУМИ.

8. Кычыраар. Карарткан сөстөрдүн тазылын, кожултазын көргүзип беригер.

Каргыстан деп *өзөктин* бажында жаан боочы турат. Бу боочынын үсти — тепсенг жер. *Боочыдан* ары Кегининг көлине жетире ыраак эмес. Боочынын ла көлдүн ортозында корым ташту бир кезек кырлар бар.

Каргыстан *өзөктин* ичинде колхоз өлөң эдип, көп малды мында кыштадып турат. Жайгыда, өлөң эдер өйдө, балдар колхозко болужат.

9. Кычыраар. Карарткан сөстөр канча кожулталу, көргүзеер.

Жайгы *бөрүлөр* тойу. *Кышкыда* десе *бөрүнүн* ичи ач. Түндө *бөрү* агаш *аразынан* чыгып, *айылдарга* өңөлөп келет. *Ийттер* сезип, үрүже берет. *Бөрү мылтыктын* табыжынан коркып жат. Ол *оттон* до коркыр.

Озо кожулта жок сөстөрдү, онын кийинде бир кожулталу, учында эки кожулталу сөстөрдү чыгара бичигер.

СОСТИҢ КОЖУЛТАЛАРЫН ЧЫН БИЧИИРИ.

10. Берилген кожулталарды кандый табышка токтогон сөстөргө кожорын жартап береер.

... лар, ... дар, ... ке, ... тыг, ... нин, ... динг.

Кожулталарды сөстөргө кожуп бичигер.

К ө р г ү з ү: туралар,

11. Сурактар аайынча сөстөргө керектү кожулталар кожуп, схемага бичигер.

К ө р г ү з ү: неге?

нени?

неде?

неле?

јурт

ка

ты

та

ла

неде?

нени?

сөзлик

неге?

неде?

космос

ненин?

неден?

космос

неден?

ненин

неле? үлгер

неден?

нени эткен?

нени эткен?

бичи

нени эдер?

Кошкон кожулталардын чын бичилер ээжизин айдып беригер.

12. Берилген сөстөрдүн тазылын ла кожулталарын схемала көргүзип бичигер.

К ө р г ү з ү: эрмек

тер

тинг

ке

ле

эрмектер, эрмектин, эрмекке, эрмекле
күүлелер, күүлеге, күүледе, күүледен, күүлени
үренер, үренген, үренди, үренчик
буудайды, буудайга, буудайда, буудайдын
тараган, тараар, тарады, тарак

13. Кажы ла эки сөсти кычырып, тазылын ла кожултазын көргүзөөр

калажы — калашты

бичигим — бичиктер

күрегим — күрекле

азар — аскан

өзүм — өсти

Кожултазы кандый табыштан башталганына ајару салып бичигер.
Сѳстин тазылы токтогон тунгак туйук качан ѳнгѳр эжерине кѳѳ берет? Качан кѳчпѳй јат?

14. Тунгак туйук табыштары ѳнгѳр эжерине кѳѳ бергедий эдил, сѳстѳрди кубултала, бичигер.

Эрмек-эрмеги, аш-ажы, кѳс-кѳзи, иш-ижи, керек- ..., бичик- ..., сѳѳк- ..., јѳп- ..., эмик- ..., бут- ..., јѳс- ..., ѳдѳк- ..., сѳс- ..., кузук- ..., ис- ..., карындаш- ..., ырыс- ..., темдек-

15. Кажы ла эрмектин баштаачызын ла айдылаачызын таап, чыгара бичип алар.

Томыртка курт-коныстарды јип јат. Ол курч тумчуктарыла агаштын чобразын чокып ойот. Чобранын алдындагы конысты томыртка бойынын аткакту тилиле чыгарып алат.

Коныс — канча буква, канча табыш табыгар.

16. Кажы ла эрмектин учындагы токтой тѳжер темдектерине ајару салып, ѳгуза кычыраар.

КОСМОНАВТ БОЛОРЫМ.

Таныспай сары тагла ойгонып ла келеле, мынайда кыйгырды:

— Эне! Менин космонавт болор кѳѳним бар!

— Сен арифметикадан ѳч алган. Космонавт болорго бештер алар керек! — энези ого каруун ајдат. — Эртен тура зарядка да этпей јадын. Андый јалку кижии канайып космонавт болотон?

— Эмди качан да јалкуурбазым.

— Согушчан, ыйлаак, тѳгѳнчи кижии космонавтка база да албай јат. А сенде, Таныспай, андый кылыктар бар ошкош.

— Эне, мен ол кылыктарды чек таштап койорым.

— Коркынчак улусты космоско ийбес. Ас бичиктер кычрган улусты база албас.

— Эртен мен библиотекадан јаан бичик аларым. Эне, ол тушта мени космонавтка алгай не? Алар дезеер?

— Алар, алар, балам, је јангыс ла јакшы ѳрен, су-кадык бол! — деп, Таныспайдын энези кѳлѳмзиренип, онын бажын сыймады.

А. Ередеев.

Кычырганыгарды куучындап беригер.

17. Скобкадагы сөстөргө керектү кижулта кожоло. эрмектерди кычыраар.

1. Күн кырдың (баш) ажып, бүрүнкүй кирип (башта).
2. Энем уйдың (сүт) чеген этти. 3. Менин (журук) үредүчү жарадып көрди. Журукты мен энеме сыйлаарым. 4. Школ божордо ло, балдар өлөн (иш) туружарга бардылар.

Эрин чөйилер үндү табыштарды
сөстөрдө чын бичири.

18. Кажы ла сөстү үйелеп кычыраар. Эрин чөйилер үндү табыштар канча үйеге жетире бичилген, аяру салыгар.

бозулар
толыктар
өзүмдер
өскүрген
бөлүккө

жүрүмгө
бүгүнгө
көмүргө
булуттар
кузукта

болушка
мөңүннег
тогуска
өскүске
көрүктөр

Сөстөрдүн жүк ле эрин чөйилер үндү табыштарын чыгара бичигер.

К ө р г ү з ү: бозу жүрүм болуш

19. Божодылган үндү ле туйук букваларды кожуп бичигер. Олордың бичилер ээжизин жартагар.

1. Кулун жаанап, ат болор. 2. Уулчак... ар өркөлөр өлтүрүп, колхозына жаан бол... жын жетирди. 3. Амыр адазыла кожо од... нга барала, күрт... ктинг балазын тудуп алды. 4. Кул... рда крахмал бар. 5. Школ... ада-энелер... жууны болгон. Олор бойынын балдары керегинде көп тузалу кууч... н өтк... рген.

20. Шүүлтезиле тургузып, эрмектерди бичигер.

К ө р г ү з ү: жалбак түс жолло жаңы машина браатты.

1) Браатты, жалбак, жаңы, жолло, түс, машина. 2) Буудай, бышкан, жайканып, турды, жылу, араайып, эзинге. 3) Ашту, жаан, түргөн, комбайн, жаланла, барып жат. 4) Нөкөриле, көлгө, эртең тура, балыктап, Лажнай, барды.

Жолло — табыштарыла ылгагар.

21. Кычырала, куучындап беригер. Адалгыштарды, јарталгыштарды ла глаголдорды айдып беригер.

КЫШКА БЕЛЕТЕНГЕНИ.

Сыгыргандар кышкыда јийтен курсагын, јадатан уйазын јайгыда белетеп алат.

Сыгырган корым таштарда уйалап јат. Ол уйазынын јанына тиштенип, өлөн тажып алат. Өлөн кўнге кургай берет. Агычактар кургак өлөңди јанмыр өтпөс какпак таштын алдына сугуп салат.

Борсыктар кышка база јайгыда белетенет. Олор чычкандарды, јыландарды ла бакаларды тудала, төңөштин үстине кургадып салат. Оноң кургаган курсагын уйазына тажып алат.

КОЛБОЛУ СӨСТӨР

22. Кычырып, карарткан сөстөрдү тўндегер: кандыйлары эки тазылду?

1. *Аш-курсакты* бойын белетей үрөн. 2. *Бистин* колхоз ашты комбайнла кезип, согуп алат. 3. *Калаш* — ток *курсак*. 4. Бийск деп городко бис асфальт *јолло* бардыс, анда темир *јол* көрдис. 5. Сууда жүрер кушты *суугуш* деп адап јат. 6. Јердин кўн ажып турган талазын *кўнбадыш* деп адап јат.

Эки тазылду сөстөрдү чыгара бичип, тазылдарын темдегиле көргүзөер.

23. Колболу сөстөр кандый эки тазылдан бүткен. јартап беригер.

аржан суу	кўнчыгыш	амыр-энчү
эрген тура	Бешпельтир	айак-казан
от өлөн	јоонмойын	ару-чек
уй саачы	колплат	су-кадык
Туулу Алтай	коларткыш	Ада-Төрөл

24. Кычыраар. Колболу сөстөрдүн тазылдарын көргүзип бичигер.

БАЛДАР ОЙЫН-ЈЫРГАЛДА.

Түмен ойынчыктарла кееркелген
Јараш ёлка јанында
Соок-Таадакты сакыган
балдар ойын-јыргалда.

Соок-Таадак келерде,
балдарга сыйлар экелди.
Јаны жылдын байрамын
јаан сүүнчилү уткыды.

В. Солтанов.

25. Эки сөстөн талдап, колболу сөстөр бүдүрүп бичигер.

Айыл, эр, конгыс, журт, курт, кижн, төрөл, ада, от, ийде,
кийик, жалбышту, куш, күчтү, ак, суу, жылдык он, Оозы,
Көк-еуу.

АДАЛГЫШ.

26. Кычыраар. Санаш деп адалгышка сурак тургузаар.

САНАШ — КОМАНДИР.

Санаш — бистиг класста командир. Санаштыг сөзн
балдар угуп турат. Санашка балдар бүдүп јат. Санашты
командирге балдар бойы көстөгөн. Санашла кожо омор көп
иш бүдүрөт. Санашта көп јакшы шүүлтелер бар. Санаштаг
балдар айрылбай јат.

Башка-башка кожупталу Санаш деп адалгышты колбошкон сөстөрилө
кожо чыгара бичигер.

27. Орөгн берилген таскадуга түнөйлөп «Мен дежурный» деп куу-
чын тургузала, оосло куучында беригер. Куучында айдылган адалгыш-
тар кандый кубулткышта турган эптир.

28. Кычыраар.

КУШТЫНГ БАЛАЗЫ.

Эне куш јымыртка басты. Кызычак кушка курсак апар-
ды. Уйадан чыйкылдаш угулды. Кызычак кушты өрө көдү-
рип көрди. Уйдаа куштыг сары балазы јатты.

Карарткан адалгыштар кандый сөстөн камаанду? Ол сөсти таап;
онон адалгышка сурак тургузаар.

29. Текстти кычыраар.

Уулчактар качан да согушпайтан. Кожо ойпозо, эптү-
јөптү. Кандый ла немени үлежер. Бой бойына болужар.

Олор быјыл *күскиде* баштапкы класска барар. Керек десе, ол экү бир канча *сөстөрди* кычырып ийер.

Бир катап *јаскыда* Мерген ле Айдар жапып келген баарчыктар олордын јазап койгон уйаларына кирип-чыгып, јакшы ба, јылу ба, деп көрүп турганын ајыктагылаган. *Куш-каштардын* сүүнип тургандары сүреен. Бирүзи уяанын эжигине отурып жүзүн-башка үнденет. Байла, уулчактарга быйан айдып турган болбайсын.

А. Ередеев.

Карарта базылган сөстөрди бүдүмиле ылгагар.

Көргүзү: уул | чак | тар | га |

30. Кычыраар. Куучын-эрмектин кандый бөлүктөрүн билеригер, айдып беригер.

1. Ак чечектер јайылып,
Ак арканы бүркеди.
Ару эзинге јайканып,
Аро-мадын јайылтты.

2. Јараш јыды јытанган
Јаскы туннинг серүүнни!
Ак чечеги јайылган
Алтайымнын быйаны!

А. Саруева

А. Ередеев

31. Шүүлтезиле сөстөрди тургузып, эрмектерди кычыраар.

Орык јолло	чибишектер	келип јатты
Ак јерде	блөг	турды
Анчы	элик	төзине отурып амырады
Чибининг бажында	анчы	чуркуражат
Кенетийин	элик	шылырт этти
Анчынын алдында	куштар	турды

Баштапкы ла экинчи эрмектерди бичийле, баштапкы некелтени тузаланып иштен.

32. Кычырып, адалгыштарды јартагар, нени төмдөктөп јат, кандый суракка каруу берет, кандый тоодо.

Застава јаан эмес ортолыкта турган. Ортолыктын јараттарында талайдын толкузы үзүгн јоктог шуулап јадат. Ајас күндер мында ас болот. Туман јок болзо, талайдан салкын согот. Јаңыс ла үзүк-үзүк булуттарды салкын токтом јоктог айдап турар. Је күннин аайы кандый да болзо, погранничниктер јаантайып каруулда турат.

Тил темиктирер журукла бу куучынды оног ары уалат.

УКУ.

33. Укү керегинде көп куучындар жүрет. Је ол куучындардын бирү-зинде де оны мактап айткан сөс јок. Укканын ла үкү јаман куш, үкү түбек экелет дежер. Андый куучындар, байла, бу куш түнде учуп јем-зенип турганынан табылган болор. Онын үни де кижинин ичине кирбейт.

Чынын алза, бу јаан көстү, сары, боро түктү куш кижиге тузаны да јетирип јат. Ол аштын түжүмине јаан королто јетирип турган жүзүн-башка чычкандарды, өркөлдөрдү тудуп јийт... .

Карарткан сөстөр кандый куучын-эрмектин бөлүги?

34. Бичип алыгар. Керектү чийү тартып, эрмекти члендерила ылгагар.

Күрөң күс божоды. Ап-апагаш кыш келди. Койон до ак кебин кийди. Эмди соок күндөр турар. Сууларды калын тош бүркеер.

Мал јылу кажаганга кирип јат. Айу терең ичегенде јадат,

Адалгыш эрмекте кандый член болуп турат

ЭНЧИЛЕЕЧИ КУБУЛТКЫШ. КЕМНИНГ? НЕНИНГ?

35. Кычыраар. Карарткан адалгыштарга сурак тургузаар.

1. Энемнин саап турган уйлары көп сүт берет. Адамнын кабырган койлоры көп түк берет.

2. Томиртка — агаштын докторы. Томиртканын уйазы агаштын көңдөйинде. Ол агашты чокуп, тындап, курттын јолын таап алат.

Энчилеечи кубулткышта турган адалгыштарды колбошкон сөстөриле кожо чыгара бичигер.

36. Берилген адалгыштардын кожулталарын јетире бичи. Олор энчилеечи кубулткышта турзын.

Қайыңаштын, чагана..., топшуур..., таайым..., көжөгө..., казан..., таскак..., мылча..., серенке..., отургыш..., булут..., ат..., от... .

Экиленген туйук табыштарды јартагар.

37. Кычыр.

Энгирде кажы ла айылда чанкыр экран күйет. Москва-
дан телеберилте өдөт.

Бистин Күпчеген журтта чанкыр экран июль айда 1980
жылда баштап ла күйген. Балдар ол тушта Москвада өткөн
жииттердин фестивалин јилбиркеп көргөн.

Слердин журтта чанкыр экран канча жылда күйди? Сеге телевизорло
кандый берилте эн ле тын јарайт? Ненин учун?

38. Чын кубулт!

Т. к. булут, тыт, каан
Э. к.

Энчилеечи кубулткыштын кожулталарынын чын бичилерине ајару
салыгар

39. Скобкадагы адалгыштарды энчилеечи кубулткышка тургузып,
үлгөрдү бичигер.

ТАН АТКАНЫ.

(Кыр) ары јанында
ай араайын јажынат.
(Тенери) түбинде
јылдыстар өчүп јылыјат.
Ыраак (туулар) баштарын
тагдак ойноп чололойт.
Кырутып калган (агаш)
будагын сыймап ойгозот.

Б. Бедюров.

40. «Энгир кирди» деп сочинение-миниатюра бичигер.

БЕРЕЕЧИ КУБУЛТКЫШ.
КЕМГЕ? НЕГЕ? (КАЙДА? КАЙДААР?)

41. Кычыраар.

1. (Кемге?) Малчыга колхоз баалу сый берет. 2. (Неге?)
Изүге огородтын өзүми кургап јат. 3. (Неге?) Өзүмге суу
керек. 4. Анчы (неге?) күрткүкке тузак салды, је тузагына
койон кирди.

Береечи кубулткышта турган адалгыштарды айдылаачыла кожо чыгара бичигер.

42. Адалгыштарды береечи кубулткышка тургузып, эрмектерди бичигер.

1. Байрамдарда үренчиктер пенсионер (үредүчи) чечектер апарып берет. Үредүчи (чечек) сүрекей сүүнөт. Карган (үредүчи) онон артык сый керек жок. Ол (балдар) акту жүрегинен быйан айдат.

43. Берилген адалгыштардын кожулталарын жетире бичигер.

Т. к. көнөк, ат, күүк, жүт.

Э. к.

Б. к.

Экиленген туйук табыштардын учурын жартагар.

КӨСТӨӨЧИ КУБУЛТКЫШ.

Кемди? Нени?

44. Кычыраар. Озо кемди? деп, онон нени? деп суракка каруу берген адалгыштарды чыгара бичигер. Озо сурактарын бичип алыгар.

К ө р г ү з ү: Кемди? уулын, ... Нени? өткүүлдерди, ...

1. Орой күс. Салкын чугулду шуулап турган. Ол өткүүлдерди калырадып, трубаларда бөрүдий улып турат. Кап-кара булуттар тегерини бүркеп салган.

2. Карындажы ыйлабай барарда, Ваня кайа көрдн. Ол кирбиктери атрайып, учуп брааткан көбөлөкти айкактаганча эмтир... Көбөлөк дезе чечектердин үстине айланып, уулчакты бойыла кожо учарга кычырып тургандый.

3. Бистин сууны, чөрчөктө чилеп,
жаңыс түнгө соок күрлеген.
Жыгылаар жолды жаңыртып,
Чибини аркадан экелген.

С. Маршак.

Таскадунын үчинчи бөлүгүн сананала, сагышта бичигер.

Баштапкы бөлүктүн экинчи эрмегин клендериле ылгагар.

45. Сурактардын ордына керектү адалгыштар тургузып бичигер.

Жаскы жаңмыр (нени?) изидер, күски жаңмыр (нени?) чыктыдар. (Кеп сөс.) 2. Кара баарчык (нени?) «үрт-ко-

ныстаң корулап јат. 3. (Кемди?) звездочканың командирине кӱстӱдис. 4. Айылдап келген (кемди?) кӱндӱлеп јӱр.

Керектӱ сӱстӱр: огородты, јерди, айылчыны, нӱкӱримди. Баштапкы эрмектен удур учурлу сӱстӱрди чыгара бичигер. Олор кандый куучын-эрмектинг бӱлӱги?

46. Таскадуны чокым кычыр. Баштапкы эрмектен адалгыштарды чыгара бичип, кубулткыжын айдыгар.

Башкӱн ол калганчы экзаменди табыштырган.

Кӱс једип келзе, олор ойто јеткилеп келер, је Карабаш олордын ортозында јок болор. Оны ыраак, таныш эмес, ол качан да болбогон город јаар ӱренерге ийгилеп јат. Ол мында јакшы ӱренген, онын учун ол анда ӱренер учурлу...

«Ӱренип алзаң, бойыннын албатыңа качан да тузалу кижиге болорын» — деп, ӱредӱчизи айдат.

Л. Кокышев.

Табыштырган — деп сӱсти бӱдӱмиле ылгагар.

47. Кычыраар. Карарткан адалгыштар кандый кубулткышта туруп јат, јартагар.

1. Кел, кел, эрке јас!
Кел, кел, сӱрлӱ јас!
Мӱӱстий кырларды ажып кел,
Буурыл сууларды кечип кел.

С. Манитов.

2. Анда ару аркага
Арчын јыды јайылган.
Ачык-јарык кырларга
Алтай кожон јанылган.

3. Тӱрӱл тилин улалткан,
јоннын јолын узаткан
Кандый эненин бу кызы,
Кандый аданын ырызы?

Б. Суркашев.

48. Ӱлгердин бирӱзин талдап алала, эске ӱренип, сагышта бичигер. Бойыгар ӱлгер чӱмдел кӱрзӱгӱр.

49. Текстти рольдорло кычыраар.

КАС ЛА КУУ.

Бир катап куштардын алдында кас мактанган эмтир.

— Қайкалап учсам — канадым жарап, канырлап ий-зем — үним жарап. Мен куштардын жааны болорым!

Куу каска удура айттыр:

— Сен мактанба. Бистинг жерде балдарын кижиге јидир-бес куштар бар. А сенинг балдарынды улус јип јат. Сеп куштардын жааны болбозын.

Јуулган куштар шүүжип-шүүжип, кууны куштардын жаанына тудып салды. Онын учун кўскиде куу кōдрō куштарды јылу јерге ийе берип, бойы кийинде барып јат.

А балдарын суула алып јўрўп, азырап алат. Куунын балдарын кижі ѓлтўрбейт. Онын учун куу эмди де алтайдын эг јарап кужы.

Куу — деп адалгыш кандый кубулкышта турат, јартагар.

50. Тексттен адалгыштар табыгар. Олор эрмектин кандый члени болгонын јартагар.

СУУЧАҚ ҚЫШҚЫДА.

Саг ла башка јуруктар
Корон соокто кōрўнет.
Эдектери јайылып,
Чибилер де бијелейт.
Бийик кырлар баштары
Бōрўк кийген тургылайт.
Салкын кōкип, учуртып,
Кенетийин комыдайт.
Кўски омок тоштордог
Кайыгаштар кōрўнет.

В. Тōлōсōв.

Ўлгерди чокым кычыраар.

51. Берилген адалгыштарды кубулкыштарла кубултаар.

Т. к. мажак, јыргал, уулчак, кыр.

Э. к.

Б. к.

Қ. к.

Кандый кубулкыштын кожулталарынын чын бичилерин слерге билер керек?

ӨМӨЛӨӨЧИ КУБУЛТҚЫШ.

Кемле? Неле? (канайда?)

52. Кычыраар. Кемле? эмезе неле? деп суракка каруу берип турган адалгыштарды көргүзсөү.

Пионер телекейдин бастыра ороондорунда жаткан (кемле?) балдарла нажылажып жат. 2. Уулчак (кемле?) үредүчиле жөптөшти. 3. Стройкада жерди (неле?) экскаваторло казып жат. Экскаватордын бир катап каскан тобрагын бир ишмекчи (неле?) күрекле кере түжине казар эди. 4. Машинанын частытарын (неле?) сүркүшле сүркүшсөү.

Өмөлөөчи кубулткышта турган адалгыштарды камаанду сөстөриле кожо чыгара бичигер.

53. Скобкаларды ачып, эрмектерди бичигер. Өмөлөөчи кубулткышта турган адалгыштардын кожулталарынын чын бичилерин сананып алыгар.

Жаскыда балдар айылдары... күл жууды. Жуулган күлди школ... участогына төкти. Күл... жарандырган жер... түжүмү көп болот. Мынан балдар... күл... тузалузын билип алды.

54. Берилген адалгыштарды өмөлөөчи кубулткышка тургузып, глаголдор кожуп бичигер.

К ө р г ү з ү: маскала согор, ...

Маска, күрек, чечектер, үредүчи, кол, балдар, уулчактар, кызычактар, кирее, каду, кирпич, көнөк, суу, өтөк, лейка, какпы, черет, щетка.

55. Кычыраар. Өмөлөөчи кубулткышта турган адалгыштарды таап, сурактар тургузаар.

1. Балдар үредүчиле кожо жыртылган таблицаларды желимдеди. 2. Жайгыда балдар жаан улусла кожо мал азыраар, өлөң ижине болужар. 3. Балдар яблоньканын сынган жерин өтөктің суузыла жундылар. Сыныкты бөслө таңала, балкашла шыбап салдылар.

56. Тилле, сөслө, маңла деп адалгыштар канайда? деп суракка каруу берер эдип, эрмектер тургузып бичигер.

57. Кычыраар. Карарткан адалгыштарга сурак тургузып, кубулткыжын айдып беригер.

Өлөңдө кандый да кушкаш чыйкылдап турды. Ол бели

сынып калган боро кушкаш эмтир. Онын белин кем де ташла сый адып салган ошкош. Канадыла талбып, кушкаш учуп болбой турды. Жажнай кушкашты тудуп алды. Айлына экелип, тараанла азырап салды. Жажнай покрбиле кожо кушкашка уйа жазап берди. Кушкашка омор ашла кожо керткен олгон берип турдылар. Кушкашты уулчактар кичеедилер. Кушкаштын бели жазыла берди. Уулчактар оны жайымга божодып ийди.

База бир катап кычырып алала, куучындап беригер.

ЈЕРЛЕЕЧИ КУБУЛТКЫШ

Кемде? Неде?

58. Кычыраар.

Кемде?

Неде?

Малчыда, кижиде, јондо

Бозуда, эчкиде, колдо

59. Адалгыштарга сурактар тургузып, эрмектерди кычыраар.

ЈАСТЫН ТЕМДЕКТЕРИ.

Коп темдектердег јастын јууктап келгени билдирет. Туранын жабузында чойбок тоштор јалтырайт. Јолдо суучактар коркырап агат. Јаланда анда-мында карантылар карарат. Школдын јанындагы тогдо олгон јажарып келген. Меес јерлерде анда-мында јаскы чечектер корунип келди.

Карарткан адалгыштар кандый кубулткышта? Кандый состон камаанду? Оморды камаанду состориле кожо чыгара бичигер.

60. Кычыраар. Јерлеечи кубулткышта турган адалгышты айдып берер. Оморды глаголдорло кожо чыгара бичип алыгар.

Ан-куштардын уйа тартар јери башка-башка. Тоорчыктый оок кушкаштар уйазын јерде јазайт. Бачыртка јырааларда уйалайт. Когдойдо томыртка, коктос, мечиртке уйалап јат. Агаштын эг ле бажында — кан-керененин, карчаанын уйалары.

Куштардын аттарын чыгара бичийле, орус тилге кочуригер.

61. Кычыраар.

1. Јблоня, груша, вишня, кара беле (кайда?) озуй јат,

2. Картошко, помидор, свекла, морковь, согоно (кайда?)
өзөт. 3. Уренчиктер ле үредүчилер (качан?) амыраар.
4. (Неде?) көчө кайнап јат. 5. (Кемде?) галстук бар.

62. Берилген адалгыштарды алдындагы кубулткыштарла кубултыгар.

Т. к. тайга, тараан, соок, черет

Э. к.

Б. к.

К. к.

Ө. к.

Ј. к.

ЧЫГЫТТУ КУБУЛТКЫШ

Кемнен? Недең?

63. Кычыраар. Адалгыштарга сурак тургузаар.

Уредүчидең укты. Ада-энедең үренер. Түктең түүп јат.
Кирпичтер тудар. Сүттең эдер. Мөштөң алар.

64. Сурактардың ордына адалгыштар тургузып, эрмектерди бичигер.

1. Јакшы үредүлү (кемнен?) тем алар. 2. Мал кабырарга
(кемнен?) үренер. 3. Ай (недең?) кичинек. 4. Кузукты (не-
дең?) алар. 5. Чегенди (недең?) ачыдар. 6. Меелейди (не-
дең?) көктөп јат.

65. Кычыраар. Чыгытту кубулткышта турган адалгыштарды таап,
сурак тургузаар.

ТЕТРАДЬТЫ НЕДЕНГ ЭДИП ЈАТ.

Тетрадьты чибидең эдип јат. Озо баштап чибн тоормош-
тонг такпайлар јарып алар. Такпайлардан агаштың кашазын
кайнадып јадылар. Ол кашадан чаазын эдедилер. Бу ишти
эмди машинала бүдүрп јадылар.

Фабрикада аңылу машиналар чаазынды листтерге кезип,
оны јолдоп, клеткалып, кадарлап јат.

Тетрадьты канайда эдип турганын куучындап беригер.

66. Берилген адалгыштарды алтайлап көчүригер.

1. Рысь —

лисица —

волк —

- медведь —
мышь —
суслик —
II. Косуля —
кабарга —
барсук —
олень —
лось —

Таскадунын экинчи бөлүгүн кубулткыштарла кубылтыгар.

67. Бичигер. Энчилеечи ле чыгытту кубулткышта турган адалгыштар-ды таап, кубулткыжын скобкада темдектегер.

КУШТАРДЫН СҮМЕЗИ.

Кардын алдында сымдада эки эп-сүме бар. Баштапкызы — кардын алдында жылу, экинчизи — агаштардан түшкөн үрендерди жип жат. Кардыг алдында сымдада үчинчи де эп-сүме бар. Сымда кардыг алдында карчаадан жажынып жат.

Боро торлоо карга кирерге сүүбей жат. Торлоо жангыс ла бажын карчаадан жажыар, куйругы десе тыштында болор. Карчаа торлооны куйругынан ла тудуп алат.

Куштардын адын орус тилге көчүригер.

68. Берилген адалгыштарды алтайлап көчүригер.

	Алтайлап	э. к. ч. к. кожулталары
Дятел рябчик ласточка скворец сова кукушка жаворонок журавль	томыртка	-нын -дан (нан)

Жараган адалгыштарла эки эрмек бичигер.

69. Скобкаларды ачып, эрмектерди бичигер.

Ой једерде, кечүге командир бойы келди. Оныла кожо бир канча јуучылдар болды. Командир јарат (тан) түжүп јадала, та кандый да үлүш темир (ге) бүдүрилди. Ол бө-көйлө, колыла тударда, мылтык эмтир.

Пионерлер бу тунде кызыл черүчилер (ге) немецтердин

он сегис мылтыгын бергендер. Алексей Алексеевич оларды ончозын тоолойло, бойынын бичигине темдектеп салды.

Л. Кассиль.

Темирге, бүдүрилди — бүдүмиле ылгагар. Чын бичилерине аяру эдигер.

70. Скобкадагы адалгыштарды керектү кубулткышта тургузып, кычыраар.

I. Балдар журт (жер) үренип турган. Олордын ада-энелери (жайлу) жаткан. Балдар амыраар кунде жанып баратан.

II. Бүрүнкүй энгирде ангчылар Калбак-Кайа деп жерде болдылар. (Төничек) сок жаңыс кангыл мөш турды. (Мөш) анча-мынча ыраакта ангчылар оду салды. Ангдаар кунде ангчылар эрте турды.

III. Орой күсте малчылар (тайга) түжет, кузукчылар де-зе (тайга) барат.

Скобкадагы адалгыштар кандый кубулткышта турганын үстине темдектеп, эрмектерди бичигер.

71. «Көзнөктөрдү жабыгар». Берилген адалгыштардын кубулткыш кожулталарын чын бичигер.

	Адалгыштар	Кожулталар
Төзөөчи	казан	
Энчилеечи		
Береечи	анчы	
Көстөөчи		
Өмөлөөчи		
Жерлеечи		
Чыгытту	кечү	

72. Точкалардын ордына букваларын тургузып бичигер.

Купчегеннинг эчки өскүрер совхо ... ы 1967 жылда төзөлгөн. Онын баштапкы директоры Баинов Бокулдай Эртечинович болгон. Совхоз ... ын гара ... ы суунын жарадында турган. 1980 жылда мында жаңы эки эта ... школ тудулган. Менин агам мында онынчы класс ... а үренет. Олордын кла ... ы кышкы каникулда Алма-Ата город ... о экскурсия ... а барар.

Олордын кубулткыжын үстине бичигер.

73. Адалгыштарда эки түнгей туйук буквалардын коштой бичилген учурын јартагар.

Атту кижн келгенде, ат чакызына түжетен. Ишти колло эт, тилле этпей. Јойгоннын бүри — эм. Бичикке үрензен — билгирин көптөөр. Көөрчөккө сахар кожуп ийзе, онон ам-танду неме јок. Курутты өткүре кургатпаза јакшы.

Көөрчөккө — бу сөсти табыштарыла ылгагар.

74. Баштаачы ла айдылаачынын алдыла керектү чийү тартып, көчүрип бичигер.

ЈАС КЕЛДИ.

Јас једип келди. Түште изү күн чалып турды. Кар сүрекей түрген кайылып баштады. Кобыларда суучактар шоркырашты. Сууда тош түшти. Агаштын бүрчүктери торсойды. Карлагаштар ла кара баарчыктар јылу јерден учуп келдилер. Қолхозчылар қарага чыкты.

Баштаачы ла айдылаачы кандый куучын-эрмектин бөлүктериле айдылат?

75. Көрүп бичиир диктант.

КИЖИНИНГ ЈАҚШЫ ИЗИ

Володя ла Саша барып јатса, кандый да кижининг билдирер-билдирбес изи јатты.

Бир јерде, тоғмок суунын јанында, тостон суску јазайла, будакка илип койтыр. Оныла ару суудан сузуп, суузынын кандырып аларга кандый макалу!

База бир јерде јиткек суучакты кечире эки агажак салып койтыр. Кижн мынайда сууга баспай кече берер. Кандый јакшы!

76. Адалгыштарды кубулткыштарла кубултып бичигер.

Төрөл, өзүм, кожон, эт, күзүни.

Кубулткыш кожулталарын өрөгн таблицада түндегер.

77. Текстти чокым, јарт кычыраар.

Сазон Саймович Суразаков — Туулу Алтайдын, алтай эл-калыктын эн јаркынду улузынын бирүзи. Онын ады бийик тоомјыда ла мактулу јерде. Ол алтай кай чөрчөктөрдиг кеенин, байлыгын ачкан.

Адалгыштарды чыгара бичип, кубулткыштардын кожулталарын жартагар.

78. Көп тоодо турган адалгыштардын кубуларын таблицадагы кычырып, жаңыс тоодо турган адалгыштардын кожулталарыла түндегер.

көп тоо		
Т. күрлер	кастар	аңчылар
Э. күрлер-дин	кастар-дын	аңчылар-дын
К. күрлер-ге	кастар-га	аңчылар-га
Б. күрлер-ди	кастар-ды	аңчылар-ды
Ө. күрлер-ле	кастар-ла	аңчылар-ла
Ј. күрлер-де	кастар-да	аңчылар-да
Ч. күрлер-ден	кастар-дан	аңчылар-дан

79. Кычыраар. Адалгыштарга сурактар тургузып, кубулткыжын ла кожултазын айдып береер.

Балдар вожатыйла кожо походко атандылар. Олор агашташту јолло јурди. Түрген сууны олор јыгылган агашла кырлап кечтилер. Балдар бир боочыны ажып, база бир боочыга јеткен. Олор байбак мөштин төзине конуп алдылар. Эртен тура база ла јорыкка атандылар.

80. Скобкадагы кожулталардын керектүзин тургузып, эрмектерди бичигер.

Агаш (-дын, -тын) күрен бүрчүктери јарылат. Кажы ла јажыл бүрчүк (-дин, -тин) бажында јаан сур тамчы каландайт.

Бир бүрчүк (-ти-ди) сабарларынга балбарып ийзең, кайын (-нын, -нин), аспак (-тың, -тин), тал (-дын, -дин) эмезе јодро (-нын, -нин) јараш јыды узак јытанып турар.

Кажы ла адалгышка кандый табыштан башталып турган кожулта кошканыгарды айдып береер.

Айылыннын јанында агаш отургустың ба? Кандый агаштар? Јаан эмес сочинение бичи.

81. Адалгыштарга керектү кожулта кожуп, эрмектерди бичигер. Сурактарын бичибегер.

1. Адар (нени?) кеп сөстөр... соныркап угатан. (Нени?) Кеп сөс... тузаланар учуралдарды ол бедреп туратан.

2. Јайгы јылу түндеги кей јүзүн-јүүр (ненин?) чечектер... јыдыла толо берди.

3. (Кайда?) Бистин јурт... јаны клуб бар.

4. Өлөңнүн чалыны (ненин? күн... жаркынына суркурап турат.

Кожулта кошкон адалгыштардын кубулткыжын үстине бичип салаар.

82. Божодылган кожулталарды кожуп кычырала. куучындап береер.

ЖАКШЫ БАЛЫКТАШ.

Мен нөкөрим... кожо балыктап жүрдим. Балыкташ жакшы болгон, жаан балыктар тудулып турды.

Же кенете кармак... сабы бүктеле берди. Кылы арай ла үзүлбеди. Балык суу... үсти өрө бийик чарчалып чыкты.

— Он беш килограмм болор! — деп, нөкөрим кыйгырып ийди:

Мен кармак... кылын катушкага орой толгон турдым. Балык кеме жаар жүзүп клеетти. Ол куйругыла суу... шалт эттире булгай сокты. Онон суу... чыгара калыйла, нөкөримнин колынан тиштен ийди. Нөкөрим чочыйла, суу жаар антабыла берди. Бу ла ойдө кармак... үзүлгөн табыжы угулды. Кайран балык!

И. Червяков.

Кандый кожулталар кошконоорды, олордын чын бичилер ээжизин жартап береле, эрмектерди бичигер.

ЖАРТАЛГЫШ.

83. Кычыраар. Адалгышты ла жарталгышты көргүзип, олор нени темдектеп турганын жартагар.

Күски күндөр башталды. Тенгери бобо булуттарла бүрке-ле берди. Соок жааш малырап турды. Салкын сары жалбрактарды үзе согуп турат. Жалбрактар сууга өдүп калган. Олорды шулмус салкын ыраак учуртып болбой турды.

Адалгыштарла кожо турган жарталгыштарды эжерлеп чыгара бичигер.

84. Берилген текстти кычыраар.

Эркин уйкудан эрте турды... Темиккени аайынча физзарядканы эделе, эжиктеги кыпка чыкты. Энези үйде жогыла. Ол көгүске жетире соок суула жуунып, кургак коларткышла арчынды. Онон төжөгүн жууп, полды жалмап салды. Бу ла жүккө будып салган пол күскүдий жалтырайт. Эбире көрзө, сүреен ару ла эптү болды.

Јарталгыштарлу адалгыштарды эрмектерден чыгара айдыгар.

Јарталгыштарды удурә учурлу эдип тургузыгар.

3-чи класста ўренген ээжилерди эске алын.

85. Кычырып, јарталгыштарды көргүзеер. Сурагын. кандый сөсти јартап турганын айдып беригер.

1. Тайана деп кичинек кызычак маралдый кызыл чырайлу, кап-кара көстү...

2. Соп-содон чадырдын ўстинде чап-чаңкыр тенери. Иргеден ары јап-јажыл јалан.

3. Чадырдын јанында өлө-чоокыр Өлөмөй деп уй турды. Кичинек чадырда дезе ак башту эмеген азыранты кызыла јуртап јаткан.

А. Ередеев.

Бичип алала, јарталгыштарды колбошкон адалгыштарла кожо алдыла чийү тартып көргүзеер.

86. Берилген эрмектерден јарталгыштар табыгар. Олорго сурактар тургузаар.

1. Бистин областьтын төс города Горно-Алтайск. Ол ап — ару, јажыл агаштардын ортозында турган кичинек город. Онын эн бийик кыры Туукайа.

II. Туулу Алтайла Чуйдын трагы өдөт. Ол кызым боомдорды, бийик кайаларды кууй барып өдөт. Кезик јерлерде тракт Кадыннын јарадыла чөйилет.

Туулу деп сөсти табыштарыла ылгагар.

87. Текстти тетрадька бичигер. Јарталгыштардын алдыла чийү тартыгар.

Туулу Алтайда кай чөрчөктөрдн кайлап айдатан ады-јолы јарлу кайчылардын бирүзи Алексей Григорьевич Калкин. Ол кай чөрчөктөриндеги баатырларындый ок күчтү, ойгор көгүстү отуры.

А. Г. Калкин мөңкүлик чөрчөктөрн эл-јон ортодо озгызынан он артык, эмдигизинен эки артык эдип кайлап жүрү. Јайалталу кайчынын атту-чуулу баатырлар керегинде чөрчөктөри јаан да, оок то јаштуны оморкодот, бийик амадуга кычырат.

К. Укачина.

88. Кычыраар. Сананып көригер. Јарталгыштар бу эрмектерде бар ба?

Туулу Алтайла Чуйдың трагы өдөт. Кезик јерлерде тракт Қадының јарадыла чөйилет. Кызым боомдорды баштапкы ла катап мында көрөригер. Чуйдың трагы бийик кайаларды кууй барып јадар. Јаан эмес Себи суузы — Қадынның кө-жөгөзи. Бу суу јаан эмес те болзо, је чакпынду ла түрген. Бу эки сууның бириккенинде «Орлёнок» деп пионерский лагерь турат.

Јарталгыштар бар болзо, алдыла чийү тартып, таскадуны бичигер.

89. Эрмектерди бичигер. Јарталгыштардың алдынан чийү тартыгар. Баштапкы эрмекти куучын-эрмектин бөлүктериле ылгагар.

ад. јарт. ад. гл.

К ө р г ү з ү: Алтайда жоон-жоон мөштөр өзөт.

П. В. Кучияктын үйи Анна Максимовна сүрекей килеңкей ле јакшы кылык-јаңду кижн болгон. Олордың кичинек айылында төрөөн-туугандар јаантайын ла јык толтыра болгон. Је чыйрак ла чыдамкай Анна Максимовна ончо ишти јаныс бойы бүдүрип салатан.

Ол көп балдардың энези, олорды өскүрген, чыдаткан, турумкай кижн.

С. Қаташев.

90. Берилген адалгыштардан јарталгыштар бүдүрип бичигер.

каткы — каткычы

кыш — ...

эм — ...

јай — ...

кузук — ...

эңир — ...

91. Текстти кычырыгар. Јарталгыштар табыгар.

ШОҚЧЫЛ УУЛЧАК.

Озо-озо чакта Токна деп кичинек уулчак јуртаган эмтир. Ол бойы сүреен шокчыл ла тенек болгон. Арка-тууга чыкса, ағаштардың бүрин сындырар, аң-куштардың уйазын чачар, олордың балдарына килебес. Токна келип ле јатканда, аң-куштар качып баргылайт. Керек десе јилектү ағаштар ого көрүнбеске, јыраалардың ортозына јажына бергилеер. Ол ағаш үлдүзиле чечектердин бажын бүрте чаап турар. Ок саадагыла көрүнген ле немени адар.

А. Ередеев.

Токнанын кылыгы слерге жарады ба?

Слердин класста мындый жарабас кылыктуу уулчак бар ба?

92. Бичигер. Јарталгыштарды таап, нени көргүскенин јартагар.

Ой, кандый өндү чечектер јок дейзин — кызыл, сары, ак, оошкы, чанкыр, ак-чанкыр, көк-чанкыр, көгөлтирим, күрен, кыскылтым, ногоон...

Чечек-чечек — кайдаар ла көрзөн, көрүп көзин тайкылар!

Алтын-Көлдүн толкулары јымжак шылырап, көс јетпес чанкырдын алдында шуулап ла јымырап јадар.

Слер кандый атту чечектер билеригер, тоолоп берзегер. Кычырап бичиктен «Эркеш-энезинин болушчызы» деп куучыннан Эркеш энези керегинде сананган үзүкти таап кычыраар. Берген планла изложение бичигер.

1. Энезинин амтандуу курсагы.

2. Энезинин эрчимдү ижи.

93. Берилген эрмектерди бичип, јарталгыштардын алдыла чийү тартыгар.

Кош-Агашка канча ла катап келзен, онын көс јетпес чөлдөриле јоруктаарын. Көксинге алтай јебрен кайдын күүзи өбелер.

Чөл лө чөл, элбек чөйилет. Јебрен јер. Јебрен Алтай. Эбуре салкын. Ыраакта унчукпас туулар.

Б. Укачин.

Бойыгардын јеригер керегинде јаан эмес сочинение бичигер «Төрөл јерим, өскөн јерим».

95. «Бистин јурт» деп куучын тургузыгар. Куучыныгарда солумалар болзын.

96. Бир-бир чөрчөк керегинде «Алтай чөрчөк» деп сочинение-миниатюра бичигер. Сочинениегерде солумалар тузаланыгар.

97. Текстти бичигер. Алтай бичиичи П. В. Кучияктын кеберин айткан сөстөрдү сананып алыгар.

Удабас ла 1938 јыл башталар. Ол тушта мен Павел Васильевич Кучиякты баштапкы ла катап көргөм. Ол таларкак сынду, түлкү бычкак бөрүктү, элик бычкак өдүктү, кара сүрүк тонду, кара костюмду. Мыныла коштой ол быјыраш кара чачту, койу кара кирбиктү, ачык-јарык чырайлу киж

Сууда, көлдө табыжы
 серибей,
 Суугуштар ла кастар учат.
 Сүүнчилүү кыстар
 кийис айылдын
 Ыстин чүмдеп, бүркеп
 каткырыжат...
 Элбек чөлгө жылу жай келген,

Куучындап беригер.

Аргалу болзо театризованный көргүзү де эдерге жараар.

105. Тооломолорды сөслө бичип, сурактар тургузып, бичигер.

1-кы школдо 3 нөкөр уулчак болгон. 1-зи Адучы, 2-зи Экей, 3-зи Темдек. Учүлөзи 5-чи класста үренген. Кышкы каникул једип келерде, школдон јанып браадып, олор агдап барар деп куучындажып алды.

3 нөкөр эмди чаналу ээчий-деечий Тосток јаар бардылар. Олор 3 кырланг ашты, је эш неме көрүнбеди.

С. Суразаков.

Куучынды оног ары улалтып, куучындагар.

ГЛАГОЛ

106. Кычыраар. Глаголдорго сурак тургузаар.

1. Јааш јаап токтоды,
 Күн сүүнип, каткырды.
 Јүзүн өгдү солонгы
 Сууга бажын энилтти.

К. Тепуков.

2. Јүк ле тандак кызар келзе,
 Соок сууга јунунып аларым.
 Јүгүрүк адыма минип ијеле,
 Јүткиген јериме учурта берерим.

Б. Кортин.

Глаголдорды кожо айдылган адалгышла чыгара бичип алаар.
 Олор предметтин незин көргүзет?

107. Кычырып, глаголдорго сурак тургузала, ойин айдып береер.

1. Қолхозчылар кўскиде малдың кажжаан-чеденин кышка

Токнанын кылыгы слерге жарады ба?

Слердин класста мындый жарабас кылыктуу уулчак бар ба?

92. Бичигер. Жарталгыштарды таап, нени көргүскенин жартагар.

Ой, кандый өңдү чечектер жок дейзин — кызыл, сары, ак, оошкы, чанкыр, ак-чанкыр, көк-чанкыр, көгөлтирим, күрен, кыскылтым, ногоон...

Чечек-чечек — кайдаар ла көрзөн, көрүп көзүң тайкылап!

III. Айдар мынын алдында
Айлынан ырада барбаган.
Айдар мынын алдында
Поездти де көрбөгөн.

Б. Укачин.

108. Кычырыгар. Кажы ла бөлүктө глаголдын өйлөрүн кубултып беригер: 1-кы бөлүктө глаголды келер өйгө, 2-чи бөлүктө — тургуза өйгө, 3-чи бөлүктө — өткөн өйгө.

Түниле жааган кар эртен тура токтоп калды. Кырлар, агаштар, жалаңдар жымжак ак торколо жабынып калган.

Күн чыгып келерде, кардын үстүндө сүреен көп жылдыстар жүзүн-жүүр өңдөрлө мызылдажа берер.

Ондый жаркынду мызылдаш кижинин көзүн кылбыктырар. Чибилер ак некей тонго оронып алгандый көрүнөр.

Карарткан сөстин учурын канайда оңдоп жадаар.

109. Кычыраар. Глаголдор кандый өйдө? Кандый кожулталу?

1. Биске ырыс берген башчыга
Быйан сөзүн эл-жон айдат.
2. Тенериде булуттар
Ары-бери өткүлөйт...
Эдил үндү кушкаштар
Эртен энгир эткилейт.
3. Жалаңда калганчы кар айланат,
Жылу туман жерден көдүрилет.
Күн жылу чогыла жарыйт,
Колхозтор жалаңы чечектейт.

110. Глаголдорды кожо турган адалгыштарыла чыгара бичип алаар, кожулталарын темдектегер. Үлгерди чокым, жарт кычырып, глаголдорун жартагар.

Өткүн үндү шулмус
кулундар .
Куйругун көдүрип,
сүүнчилү мантажат.

Сууда, көлдө табыжы
 серибей,
 Суугуштар ла кастар учат.
 Сүүнчилү кыстар
 кийис айылдын
 Устин чүмдеп, бүркеп
 каткырыжат...
 Элбек чөлгө жылу жай келген,
 Чанкыр ыштар
 чөлдө жайылат,

Кажы ла эрмектин баштаачызын ла айдылаачызын чыгара бичигер.
 Глаголдын ойин үстине бир буква бичип көргүзеер.

111. Кычыраар. Карарткан сөстөр кандый ээжиге берилген, жартагар.

Чап-чанкыр теңериде баш жарылгандый күн тийет. *Суу-нын* жарадында ээжинген балдардын табыжы угулат. *Меес-тин* эдегинде бала *четтер* ле кайындар изүге мелирейт, шык ла унчукпай тургулайт. Чечектер *суузагылап*, баштарын бөкөйтип ийдилер. Олордын үстиле *йүзүн-йүүр* өңдү *көбө-лөктөр* айланып, кейде жеңил-жеңил талбып кайып учкылайт.

112. «Менин сүүген урогым» деп темага бир канча эрмектер тургузар. Эрмектеригерде глаголдор башка өйлөрдө болзын.

113. Берилген сөстөрлө шүүлте аайынча эрмектер тургузып беригер. Глаголды келер өйдө тургузаар.

1. Балдар, күнде, амыраар, барды, зоопаркка.

2. Анда, ойындарлу, күнде, ол, утренник, жылбилү, ла, болгон, кожондорлу.

3. Баштап, озо, клеткаларды, көрүп, баллар, туруштылар, оноң, ойында.

Орус тилден кирген сөстөрдүн бичиир ээжизине ажару салар.

114. Кычыраар. Өткөн өйдүн глаголдорын кожулталарынан таныгар. Точкалардын ордына керектү букваларды тургузып, бичигер.

ЈУРЕГИНДЕ АЛТАЙ КУУ.

Борис Михайлович Шульгин кичү тужынаң ала журукчы болорго амадаган. Бу кижинин журуктары улусты чок м, јарт кеберлериле кайкадып туратан. Је ол анайда ок к.нин олјозында болгон. Бир ле эмеш бош өйдө, көрөр лө болзон.. лчақ қол.. на гитара алып, оның кылдарынаң кайкамчылу к..лер чыгарып, кожондоп туратан.

В. Качканаков.

102. Скобкаларды ачып, солумаларды жетире бичигер.

Мен (...) ага бар, (...) ады Петя. (...) он јаш. (...) төртинчи класста үренет. (...) пионер. Кўскиде (...) совет дружинанын членине туткан. (...) дружинанын маанычызы. (...) Јакшы үренип јат. Мен (...) агам кандый јакшы.

103. Куучын-эрмектин бөлүктеринин темдектерин таблицага бичигер.

Куучын — эрмектин бөлүгү	Нени темдектен јат	Кубулары	Сурактары
-----------------------------	-----------------------	----------	-----------

Адалгыш
Јарталгыш
Солума

ТООЛОМО.

104.

КАНДЫЙ УЛЕШ.

Озо-озо Алтай ичинде Колонҗы деп којойым јуртаган. Ол эки уулду, эки кысту, јараш абакайлу болгон.

Бир катап онын айылына Табычак деп јокту кижии айылдап келди.

— Арба алараар ба, айса тараан ба? — деп, којойым онон сураган.

— Меиде бир кастын эди бар — деп, Табычак каруузын јандырды. Којойым Табычакка баштанып айтты:

— Слер касты экелип, айылдын ичинде улуска једер эдип үлезеер. Јетире үлезеер, аш көдүргенче арбадан уруп алып, јаныгар.

Табычак кастын эдин столго салала, ооктоп кести.

Эки канадын эки јараш кыска берди.

— Стол јалмагар, печке јалмагар. Куркунын кайнадып јигер.

Кыстар коркушту сүүнди.

Онон кастын эки будын кезеле, эки уулга берди.

— Уулдарыга будын беретем, анчы уулдар болбой кайдар? Слердин үлүгер бу — деди.

Кастын белкенчегин кезе чабала, којойымдын үйине берди:

— Белкенчигин слерге берип јадым. Мойны ла кабыргазы којойымнын болзын — деди. Төжин ойто таарга сугуп айтты:

— Ырысту кижининг үлүзи де јакшы. Куштын тожи этү болбой. Балама апарып беретем.

Којойымнын үйи сүүнген. Ол бир казан јармага кастын эдин кайнаткан. Којойым сүүнеле, төрт јаан кара капка толтыра үрен арба уруп берди.

А. Қалкин.

Куучындап беригер.

Аргалу болзо театрализованый көргүзү де эдерге јараар.

105. Тооломолорды сөслө бичип, сурактар тургузып, бичигер.

1-кы школдо 3 нөкөр уулчак болгон. 1-зи Адучы, 2-зи Экей, 3-зи Темдек. Учүлөзи 5-чи класста үренген. Кышкы каникул једип келерде, школдон јанып браадып, олор андап барар деп куучындажып алды.

3 нөкөр эмди чаналу ээчий-деечий Тосток јаар бардылар. Олор 3 кырлан ашты, је эш неме көрүнбеди.

С. Суразаков.

Куучынды оной ары улалтып, куучындагар.

ГЛАГОЛ

106. Кычыраар. Глаголдорго сурак тургузаар.

1. Јааш јаап токтоды,
Күн сүүнип, каткырды.
Јүзүн өңдү солонгы
Сууга бажын энгилтти.

К. Тенуков.

2. Јүк ле тандак кызар келзе,
Соок сууга јунунып аларым.
Јүгүрүк адыма минип ийеле,
Јүткиген јериме учурта берерим.

Б. Кортин.

Глаголдорды кожо айдылган адалгышла чыгара бичип алаар.
Олор предметтин незин көргүзет?

107. Кычырып, глаголдорго сурак тургузала, ойин айдып береер.

1. Қолхозчылар кўскиде малдыг кажгаан-чеденин кышка

белетейт, аш кезет, солок сүрет. Жаскыда кыра сүрер, кой төрөдөр, оны кайчылаар. Ончо улус иште.

II. Жажыл өлөн чөлдө жайканат,
жарык өңдү чечек жайылат.
Жайлуга көчүп келген айылдар
Табышту тууныг жанында тудулар.

III. Айдар мынын алдында
Айлынан ырада барбаган.
Айдар мынын алдында
Поездти де көрбөгөн.

Б. Укачин.

108. Кычырыгар. Кажы ла бөлүктө глаголдын өйлөрүн кубултып беригер: 1-кы бөлүктө глаголды келер өйгө, 2-чи бөлүктө — тургуза өйгө, 3-чи бөлүктө — өткөн өйгө.

Түниле жааган кар эртен тура токтоп калды. Кырлар, агаштар, жалаңдар жымжак ак торколо жабынып калган.

Күн чыгып келерде, кардын үстинде сүреен көп жылдыстар жүзүн-жүүр өңдөрлө мызылдажа берер.

Ондый жаркынду мызылдаш кижининг көзүн кылбыктырар. Чибилер ак некей тонго оронуп алгандый көрүнөр.

Карарткан сөстин учурын канайда өңдоп жадаар.

109. Кычыраар. Глаголдор кандый өйдө? Кандый кожулталу?

1. Биске ырыс берген башчыга
Быйан сөзүн эл-жон айдат.
2. Тенгериде булуттар
Ары-бери өткүлөйт...
Эдил үндү кушкаштар
Эртен энгир эткилейт.
3. Жалаңда калганчы кар айланат,
Жылу туман жерден көдүрилет.
Күн жылу чогыла жарыйт,
Колхозтор жалагы чечектейт.

110. Глаголдорды кожо турган адалгыштарыла чыгара бичип алаар, кожулталарын темдектегер. Улгерди чокым, жарт кычырып, глаголдорун жартагар.

Өткүн үндү шулмус
кулундар
Куйругун көдүрип,
сүүнчилү мантажат.

Сууда, көлдө табыжы
 серибей,
 Суугуштар ла кастар учат.
 Сүүнчилүү кыстар
 кийинс айылдын
 Устин чүмдеп, бүркеп
 каткырыжат...
 Элбек чөлгө жылу жай келген,
 Чаңкыр ыштар
 чөлдө жайылат.

Кажы ла эрмектин баштаачызын ла айдылаачызын чыгара бичигер.
 Глаголдын ойин үстине бир буквала бичип көргүзеер.

111. Кычыраар. Карарткан сөстөр кандый ээжиге берилген, жартагар.

Чап-чаңкыр тенериде баш жарылгадый кўн т'чет. *Суу-*
нын жарадында ээжинген балдардын табыжы угулат. *Меес-*
тин эдегинде бала четтер ле кайыңдар изүге мелирейт, шык
 ла унчукпай тургулайт. Чечектер *суузагылап*, баштарын
 бөкөйтип ийдилер. Олордын үстиле *жүзүн-жүүр* өңдү *көбө-*
лөктөр айланып, кейде жеңил-жеңил талбып кайып учкылайт.

112. «Менин сүүген урогым» деп темага бир канча эрмектер тургу-
 зар. Эрмектеригерде глаголдор башка өйлөрдө болзын.

113. Берилген сөстөрлө шүүлте аайынча эрмектер тургузып беригер.
 Глаголды келер өйдө тургузаар.

1. Балдар, кўнде, амыраар, барды, зоопаркка.
2. Анда, ойындарлу, кўнде, ол, утренник, жылбилүү, ла,
 болгон, кожондорлу.
3. Баштап, озо, клеткаларды, көрүп, балдар, турушты-
 лар, оной, ойында.

Орус тилден кирген сөстөрдүн бичиир ээжизине ажару салар.

114. Кычыраар. Өткөн өйдүн глаголдорын кожулталарынан таныгар.
 Точкалардын ордына керектү букваларды тургузып, бичигер.

ЈУРЕГИНДЕ АЛТАЙ КУУ.

Борис Михайлович Шульгин кичү тужынан ала журукчы
 болорго амадаган. Бу кижинин журуктары улусты чок. м,
 јарт кеберлериле кайкадып туратан. Је ол анайда ок к.нинг
 олјозында болгон. Бир ле эмеш бош өйдө, көрөр лө бол-
 зонг.. лчак кол.. на гитара алып, онын кылдарынан кайкам-
 чылу к..лер чыгарып, кожондоп туратан.

В. Качканаков.

Точкаларлу сѳстѳр кандый ээжиге берилген? Чын бичилерин јартап береер.

115. Тѳкстти кычыраар. Алтай тилге кѳчѳрип бичигер.

АРКАДИИ ГАЙДАР.

Весѳлый человек был Гайдар. Друзья любили его за озорной смех, за умную шутку. В трудную минуту он был хорошим, надѳжным товарищем.

Больше всего на свете Гайдар любил свой замечательный народ, свою советскую Родину. За неѳ он отдал жизнь в бою с фашистами.

(По С. Михалкову.)

116. Кычыраар. Точкалардын ордына ѳткѳн ѳйдин кожулталарын кожуп бичигер.

Ада-Тѳрѳл учун Улу јууда Майма аймактаг Семен Владимирович Тартыков турумкай ла јана баспай тартыш... Ол нѳкѳрлѳриле кожо эки јѳс фашист јоголт... 1944 јылдын январь айында ол бойынын јѳрѳмин кысканбай, ѳштѳнин танктарына јол бербей токтот... Ого Советский Союзтын Геройы деп ат-нере адал... .

Бу герой керегинде нени билереер, куучындап береер.

117. Кычыраар. ѳткѳн ѳйдин глаголдорын кожулталарынан танып айдаар.

УНДЫЛБАС КѴН

Бѳгѳн Манайды анчы Тымый эрте ойгосты.

Манай Тымыйга эртен тура эликтер барып агыртып берер болгон. Ол качан да андап јѳрбеген.

Тымыйдый анчы кижиге эликтер агыртып берерине ол тынзынып, эмди уйкузын таштап, тура јѳгѳрди.

Бѳгѳн тѳнде баштапкы ла кар јааган. Јаландар, кырлар ак карга бастырып, јангы ару кийим кийип алгандый јаттылар.

Манай турадан чыгып ла келерде, карга кѳстѳри кылбыгып, јѳзине, колдорына соок ару кей табарды. Тан там ла јарып, адып келетти. Тымыйдын јаан алтамдарынан артпаска, Манай чырмайып, јылјырык карга тайкылып, албаданып браатты.

М. Солонова,

Унгүр туйуктан башталган кожулталар кандый табышка токтогон глаголдорго кожулып жат? Тунгак туйуктан башталганы кандый глаголдорго кожулат, айдып береер. База катап кычырып алала, изложение бичигер.

118. Берилген сөстөргө шүүлте аайынча кожулталар кожуп. эрмектер бичигер. Глаголдорун келер ойгө тургузаар.

жас, кел, суучак, ак, шоркыра.

Кушкаш, изү, учуп, кел, жер, жаза, уйа, сал, жымыртка.

Колхозчы, сүр, кыра, чач, аш.

Балдар, одо, кыра, от, өлөн.

Жайгыда, тарт, омор, бугул,

119. Куучынды жарт, чокым кычыраар. Куучындап беригер. Келер ойдин глаголдорун чыгара бичип ылгагар. Тазылын, кожултазын көргүзип, чын бичилерин жартагар.

СҮМЕЛУ КОЙОН.

Койон кандый да тындуга умзанбас, ол казыр ан эмес! Койон түрген мантап билбейтен болзо, оны жүзүн-башка казыр андар кажы жерде бастыразын кырып салар эди... Оштүдөгү качып мантаар тужында койон сүмеленип барып жадар. Ол ийктег качып бараткан болзо, кайра көрүп, кенетийин жолынан чыгара ырада калыйла, киймык жоктон жерге жаба жада берер. Оны сүрүжип брааткан ийт жанынан өдө лө конзо, ол жолына ойто кийдире калыйла, кайра мантап барар. Ого мекелеткен ийт тегин жерге күчин чыгарып, мантап жүрер.

120. Улгерди жарт, чокым кычыраар. Глаголдорун ылгагар.

Ару кейге агаш элбирейт,

Амыр көлдө аңыр жүзет.

Ак башту тайгалар эбире,

Алтын чечек амыр өзөт.

Калык-жондор, нак болыгар,

Бой-бойыгар килеп жүригер.

Током алды — аргымактар,

Тондор алды — улу эрлер!

С. Сары-Оол.

121. Кычыраар. Тексттин глаголдоры кандый ойдө турат? Оморды 1-кы, 2-чи, 3-чи жүзүнге тургузуп, куучындагар.

Эрмен күнүн ле 7 часта турат. Төжөктөн түрген туруп, зарядка эдет. Онон тижин арчып, курлаазына жетире јуну-

нат, чачын таракла тарайт, ажанат. Кийимин кийеле, школ-го барат.

Глаголдын 3-чи жүзүнүн 1-кы жүзүнө солып бичигер.

122. Адалгыштардан жаңы глаголдор бүдүрүп бичигер.

бије	аш	кош
јол	иш	көк
јар	оро	чечек

123. Глаголдорго сурак тургузып, ойин, жүзүнүн ле тоозын јартагар.

«Јагкшы ба, кару эјем! Бичиген письмогорды мен алдым, коркышту сүүндим. Мен удабас јанарым, кой ижине болу-жарым. Экү атка минип кожо кой кабырарыс. Слер, эје, бойыгардын керегерге де јүреригер. Койлорды мен көрө-рим...»

Бичип алала, жүзүнннг кожултазын темдектеп салар.

124. Глаголдорды бүдүмиле ылгагар. Олор кандый сөстөрдөн бүт-кен? Ол сөстөр кандый куучын-эрмектин бөлүги?

башта	кайла
темдекте	чайла
кошто	күндүлө
манта	көктө
кожондо	башта

Бичип алала, сөс бүдүрер кожулталарын темдегиле көргүзээр.

ЭРМЕК.

125. Табылу, суракту, јакарган ла кыйгылу эрмектер тузаланып, «Агаш аразы јаар экскурсияга јүргени» деп сочинение бичигер.

126. Текстти лаптап кычыр. Канайда ондогонуңды алтайлап куу-чындап бер.

ИНТЕРЕСНАЯ ВСТРЕЧА

Сегодня в школе праздник. К ребятам приехал известный писатель. Долго готовились пионеры к этой встрече. В зале выставка детских рисунков к рассказам и сказкам писателя. Ребята читали стихи. Писатель показал им интересную но-вую книгу.

127. Кычыраар. Эрмектер айдылган амадузыла кандый болгонун.
олорды кандый үнле кычыраарын јартагар.

1. Улу Волганын ыраак јарадында
Уулчактый ла уулчак туулган.
Ол уулчак јоктуларды баштап,
Ширеени антарарын кем билген?

А. Адаров.

2. Төрөл тилис
омок угулзын!
Төрөл тилис
јайымыс болзын!
Јүрүмде, иште —
качан да болзо,
Төрөл тилис
теңгүге кычырзын!

Л. Кокышев.

Экинчи үлгерден эрмектин төзөгөзін көргүскөн члендерди чыгары
бичигер. Айдылаачылары кандый глаголло айдылганын јартагар.

128. Јуруктарда куштарды таныгар. Текстке куштардын адын кожуй
бичийле, төс члендердин алдыла чийү тартаар.

Кызычак бозогонун јанына калаштын оодыгын таштап
салды. (Күүленин јуругы) учуп келеле, оодыкты чокып
баштады. Ого (боро кушкаштын јуругы) база коштонышты.
(Каргаанын јуругы) ла (сагысканнын јуругы) дезе агаш-
тын будагында олорды кетежип отургылады.

Баштапкы эрмектин сөстөрүнүн колбошканын схемала көргүзөөр.

129. Кычыраар. Текстте не керегинде айдылганын куучындап бөрөөр.

ЈУРУКЧЫЛАРДЫН БИРИГҮЗИ.

1988 јылда бистин областыта Туулу Алтайдын јурукчы-
ларынын биригүзи төзөлгөн. Јурукчылардан он бир кижі —
СССР-дин јурукчыларынын Союзынын члени. Олор бойы-
нын јуруктарында төрөл јеринин јангыс ла ар-бүткеннин
јаражына ајарбай, элден ле озо кижини, онын бүдүргөн
керегин ле јадын-јүрүмнн чындык көргүзөргө амадайдылар.
Биригү живопиське, графикага, скульптурага ла јураар ис-
кусствонун өскө дө бүдүмдерине өзүмнүн элбек јолын ачар.
Јаанды ла јашты искусство ажыра јакшыга ла јарашка тас-
кадары — күндүлү де, каруулу да керек.

Эрмектердин тос члендерин чыгара бичип алыгар.

130. Куучынга бажалык сананып табаар. План тургузып куучындагар.

Беш солдат город брааткан. Амыраар күн болгон. Олор парадный мундирлү, сапакторы жалтырап, топчылары мызылдап сүүнчилү барып жаткылады.

Солдаттардын амадузы жаан болгон. Олор кинотеатрга, музейге, бичиктер садып аларга ла оромдорло амырап базып жүрөргө сананган.

Жолдо олор кош тартар машина көрүп ийген. Ол орого түйжеле, чыгып болбой турган.

Солдаттар шоферго машинаны чыгарып аларга болушкан. Олор машинаны чыгарарга узак тартышкылады.

Болуштыг кийинде солдаттар өйди көрүп, балкашка уймалган сапакторын аяктай, часть жаар тескери бурылды.

Планаарды тузаланып, изложение бичигер.

131. Кычыраар. Баштаачы ла айдылаачыны чыгара бичип алаар. Олор куучын-эрмектин кандый бөлүгиле айдылганын үстине темдектегер.

ВЕРТОЛЁТ.

Тенери — бистин эн ле жаан јол. Јылдан јылга кейдеги јол там ла узап, самолёттордын учужы түргендеп јат. Је самолётторго жаан аэродром керек. А олор јок болзо канайдар? Ол тушта улуэка болужын вертолёт јетирет. Вертолёт манташ јогынан турган ла јеринен учуј чыгат, кайда ла болзо, отура берет.

Вертолётло геологтор, врачтар, почтальондор тайгага, кырларга, күч јолду јерлерде тузаланат.

Ол уур кош, аш-курсак көчүрөргө база тузазын јетирет.

И. Дубровицкий ле В. Орловтын бичигенинен.

132. Текстти кычырала, куучындап беригер. Айдылаачылар куучын-эрмектин кандый бөлүгиле айдылган, јартагар.

КИТ.

Кит — јердин үстинде эн ле жаан тынду. Онын узуну — јирмебеш метр. Јоон киттин бескези он алты тонна. Киттин оозына кеме де бада берет. Је онын тамагы чичке. Ол јагыс ла кичинек балыктар јийт.

Киттер тегистерле јүрет. Олор үйүриле, эмезе төрттөн јүскилейт. Балдарынын узуну 8 метр болор. Олор араай чыдаи јат. Киттин жаандаганы 20 јаштуда билдирет.

Л. Толстойдын бичигенинен.

ТОЛТЫРААЧЫ (дополнение).

133. Кычыраар. Карарткан сөстөрди колбошкон сөстөриле чыгара бичигер.

ЧЫМАЛЫЛАР.

Чымалынын уйазына коштой турган *агаштарга* жетире тепселип калган сары *жолдорды* слер, балдар, байла, көргөнигер. Же бу кайдөөн барган, не учурлу жолдор? Олор *агаштардын* ла *өзүмдердин* өштүзи — курт-конгыстарды жоголторго барган жолдор болот. Бир уйа чымалы бир гектар жердин *агаштарын* ла *өзүмдерин* жеткерлү *курт-конгыстан* аргадап алат. Айдарда, чымалы тузалу эмтир.

Балдар, чымалынын *уйазын* чачпагар! *Чымалыны* корып жүригер!

И. Сабашкин.

Карарткан сөстөр кандый сурактарга каруу берет? Олор куучын-эрмектин кандый бөлүгү?

134. Бичигер. Толтыраачылардын алдыла чийу тартаар. Олор кандый куучын-эрмектин бөлүктөриле айдылганын үстине бир буквала бичип көргүзөөр.

Толтыраачыны мынайда темдектегер: Адам одын жарды. Күн бойынын чогыла жерди жылыдып жат. Кей жердеги жылып жат. Тыг сооктон шар кырутыган. Ол мөнгүннег эткендий мызылдап турды.

Н. Носов.

135. Сурактардын ордына шүүлте аайынча толтыраачы тургузып бичигер. Толтыраачы куучын-эрмектин кандый бөлүгиле айдылган?

Бистинг школдын үренчиктери кышкыда (неге?) төгөр күл жууган. (Неле?) жарандырган жерде огородтын ажы жакшы бүдөрүн олор билер.

Жас келди. Кар кайылды. Жер кургай берерде, үренчиктер (нени?) казып, грядкалар эткиледди. Морковтын үренин чачала, үстин (неле?) сееп салдылар. Мырчактын (нени?) жагыстан отургыстылар. Жылу жагмыр жаап ийерде, грядкалар жажыл (неле?) бүркеле берди.

Керектү сөстөр: үрен, күл, грядкалар, тобрак, өзүм, жер.

АЙАЛГА

(Обстоятельство)

136. Кычыраар. Карарткан сѳстѳр учурыла нени кѳргүзет айдып береер.

Јаскыда изў јерлерден кеткин куштар учуп келет. *Анаар* озор кўскиде учуп барат. *Мында* куштар јымыртка салып бала базып алдылар. Озордыг кезиги *тўрген* учат.

137. Кычыраар. Карарткан сѳстѳр кандый суракка каруу берет? Озор эрмектин кандый члени?

... *Меестерден, аркадан* ла тоозы јок *кобылардан* јаскы суучактар *сўўнчилў* шоркыража берди. Кардан айрылган *актарда, јараттарда* ла *меестердин* эдектеринде *јангы-јангы* ла чыгып келген кѳк ѳлѳн јажарып чыкты. Кўмелў, мангыр меестердин *таштарында* јайылып баштады. *Эмди* деремне-нин балдарынын эткен ижи јангыс ла мангырлаш болгон.

Адалгыштардын кубулткыштарын јартагар. Чыгара бичип, бўдўмиле ылгагар.

138. Точкалардын ордына ајалгалар тургузып, алдыла темдектеп салаар. Озор эрмектин кандый членин јартайт?

1. Куштар тўштўк јаар ... учат, ... дезе ойто учуп келет.
2. Агаштын бўри ... јайылат. 3. Тўште тўрўлип калат, ... ай-ыл каруулдайт. (Табыштакты табаар.)

139. Скобкаларда берилген сѳстѳр ајалга болгодый эдип кожолта кожоло, эрмектерди бичигер. Ајалгалар куучын-эрмектин кандый бѳлўгиле айдылганын јартагар.

Адам (тайга) андайт. Энем иштѳн (эгир) јанат. Нина (школ) сегис часта барат. Ол (школ) эки часта јанат. Балдар (кыр) кол чанакту јынгылады.

140. Кычыраар. Кезик укташ члендердин ортозында ненин учун запятой тургузылган, кезигинде јок, јартап беригер.

1. 1941 јылда биске кўчтў ле казыр ѳштў табарган.
2. Уур, коркышту јуу-согушта јентў беле келбеген. 3. Бистиг јуучылар ѳштўлерди талайларда ла сууларда, кайалардыг ла кырлардын ортозында јенгендер.

Колбоочылу укташ члендерди чыгара бичип алыгар.

АЙАЛГА

(Обстоятельство)

136. Кычыраар. Карарткан сөстөр учурыла нени көргүзөт айдып береер.

Јаскыда изү јерлерден кеткин куштар учуп келет. *Анаар* олор кўскиде учуп барат. *Мында* куштар јымыртка салып бала базып алдылар. Олордыг кезиги *түрген* учат.

137. Кычыраар. Карарткан сөстөр кандый суракка каруу берет? Олор эрмектин кандый члени?

... Меестерден, аркадан ла тоозы јок *кобылардан* јаскы суучактар *сүүнчилү* шоркыража берди. Кардан айрылган *актарда, јараттарда* ла *меестердин эдектеринде* *јангы-јангы* ла чыгып келген көк өлөң јажарып чыкты. Күмелү, маныр меестердин *таштарында* јайылып баштады. *Эмди* деремненниг балдарынын эткен ижи јангыс ла манырлаш болгон.

Адалгыштардың кубулткыштарын јартагар. Чыгара бичип, бүдүмиле ылгагар.

138. Точкалардың ордына айалгалар тургузып, алдыла темдектеп салаар. Олор эрмектин кандый членин јартайт?

1. Куштар түштүк јаар ... учат, ... дезе ойто учуп келет.
2. Агаштын бүри ... јайылат. 3. Түште түрүлип калат, ... ай-ыл каруулдайт. (Табыштакты табаар.)

139. Скобкаларда берилген сөстөр айалга болгодый эдип кожулта кожоло, эрмектерди бичигер. Айалгалар куучын-эрмектин кандый бөлүгиле айдылганын јартагар.

Адам (тайга) андайт. Энем иштен (эңир) јанат. Нина (школ) сегис часта барат. Ол (школ) эки часта јанат. Балдар (кыр) кол чанакту јыңылады.

140. Кычыраар. Кезик укташ члендердин ортозында ненин учун запятой тургузылган, кезигинде јок, јартап беригер.

1. 1941 јылда биске күчтү ле казыр өштү табарган.
2. Уур, коркышту јуу-согушта јеңү белеп келбеген. 3. Бистиги јуучылдар өштүлерди талайларда ла сууларда, кайалардыг ла кырлардыг ортозында јеңгендер.

Колбоочылу укташ члендерди чыгара бичип алыгар.

141. Скобкадагы сурактардын ордына эчнги члендер тургузып, эрмектерди кенгидеер.

Јастын (кандый) байрамы јууктады. Уренчиктер (неге?) белетенди. Олор энелерине (нени?) сыйлады. Энелер (кандый?) сӧс айтты.

142. Бичигер. Эрмектердин тозӧгӧзин кӧргӧскӧн члендердин алдыла чийӧ тартаар. Эрмектердин кажызы кенгиткен, кажызы кенгитпеген айдып береер.

Јас једип келди. Кобы — јиктерди тӧмӧн суучактар шоркырап агат. Јалаңдарда кыраларга тӧккӧн ӧтӧк кӧрӧнет. Кузницада маска чатылдайт. Тракторлор кӧркӧрейт. Удабас јалаңнын кары текши кайылар. Јер эрий берер. Кыра ижи башталар.

143. Эрмектерди кенгитпеген эдип бичип алыгар.

Тенгериде јылдыстар койылып турды. Тӧндеги јылу салкын кобыны чыгара согып келди. Јаскы тӧн јылу болгон. Печкеге от салбадым. Кушкаштардын ӧндери уч-баш ла угулат.

И. Сабашкин.

144. Сӧстӧрди ле сӧсколбуларды тузаланып, 5—6 эрмектен турган куучын тургузып бичигер. Эрмектерди члендери ле ылгагар.

БИСТИНГ ЗВЕНО.

Нак, кожо, ӧренедис, болужадыс, нӧкӧр, оорыган, белетегенис, једижип алган.

145. Берилген схемала эрмектер тургузып бичигер.

1. _____ . - - - - - _____ - - - - - _____ .
2. _____ - - - - - _____ .
3. _____ - - - - - _____ .

146. Эрмектин кандый члендери укташ? Олор кандый суракка каруу берет? Јӧк ле тоолоп айткан ӧннин болужыла бириккен укташ члендердин ортозында кандый темдектер туру?

1. Садтарда, јалаңдарда ла маалада јаскы иштер ӧдӧп туру. 2. Бистинг школдо боро, ак, кара кроликтер бар. Балдар олорды ӧлӧнлӧ, морковью, капустала азырап јадылар. Нина, Вера, Кандыкчы кроликтердин клеткаларын селижип јунат,

147. Эрмектерге укташ члендер кожуп бичигер. Укташ члендердин ортозында кандый токтоор темдек тургузар?

Койлор, ... меесте отойт. 2. Балдар меесте мангырлап, ... жүрөт. 3. Кару ада-энебис бисти азыраган, 4. Бис алтай-лап, ... жакшы куучындап билерис. 5. П. В. Кучияк, ... — алтай писательдер.

148. Эрмектердин кандый члендери укташ эмтир айдып берер.

Укташ члендерди үнлө көргүзүп кычыраар. Эрмектердин кандый члендери укташ, олоор ненин болушыла бириккен?

Берлинде бастырателекейлик баштапкы пионерский слёт болгон. Фашисттер ле полицейлер слётко буудак эткендер. Олор границаларда, жолдордо, поездтерде пионерлерди тудуп, түрмеге отургузуп тургандар. Же слёт түнөй ле болгон! Жаан улустарла кожо амыр-энчү учун канайда тартыжып турганын бастыра телекейге куучындап берерге, ончо ло ороондордон 500 пионер Берлинде жуулган,

С. Баруэдин.

149. Кычырып алала, куучындап беригер.

КАНАТТУ НАЖЫЛАР.

Арткан-калган карды күн жип ийди. Жалаңдарла, жолдорло суучактар шоркырап акты. Жаш өлбөгө көгөрүп чыкты.

Канадында жас кымып,
Жаш баарчык жан келди.
Эрий берген жер тымып,
Эткенине жажарды.

Школдын балдарында байрам. Олор жаскы айылчыларды уткыды. Балдар агаштарга турачактар илди. Анда баарчыктар уйа тартар. Балдар канатту нажыларына үлгөр учурлады.

Узун жайдын ичинде
Уйа тартсан жеристе.
Ажыска шорлу курт-конгыс
Азыгын болзын. нажыбыс.

Экинчи эрмекти чыгара бичип, члендери ле ылгагар. Схемазын тургузаар.

150. Кажы ла номердин сөстөрүн колбоштырып, укташ члендү эр-мектер тургузып бичигер.

1. газет, кычырып жадылар, балдар, амыраар өйдө, бичик, журнал.

2. стадиондо, ойнойт, улус жарыжат.

3. Тымык, сууда, агаштар, ла, жостынг, такпайлар, сыныктары.

151. Божодылган запятойлорды ла букваларды тургузып, озо баштап укташ члендерлү эрмектерди, онын кийнинде колболу эрмектерди бичигер. Баштаачы ла айдылаачынын алдыла чийү тартаар.

Јас једип келди кўн карды јалагнан сўр...п ијди. Агаштардын бўрч...ктерн јарылат јаш јалбрактар јайылат.

Адарулар бойынн кышкы уязынан ойгонып келдилер јелбер тамаштарыла кўзин ачрыдылар.

152. Кычыраар. Је деп колбоочы укташ члендерди колбойт по, колболу эрмектердин тегин эрмектерин колбойт по, јартагар.

1. Кышкы кўн јаркынду чалыйт, је изитпейт. 2. Қойу буттар тенгеринн туй тартып ијген болгон, је салкын олорды таркада сөгуп салды. 3. Кар јаады, је түрген кайыла берди. 4. Кар јаады, је кўн оны удабай кайылтып ијди. 5. Кўн чыкты, је чалын кургабады.

153. Бичигер. Колбоочылардын алдыла чийү тартаар. Олор нени бириктирип турганын јартагар.

1. Эрелдей јакшы кўдўчи эмтир деп, Карамай тын сўўнди. (С. Сур.) 2. Өдўкти Қарабаш ончозынан озо эледип турган учун энези арткан тередег Қойлого өдўк көктөди. (Л. Қок.) 3. Уй улус эр улусла тең праволу болор деп, улус айдыжат. (Ч. Чун.)

154. Берилген сөстөрдөң колболу эрмектер тургузаар.

Апрель, кей, жылый берди, эрий берди, јер.

Јас, тракторлор, келди, күркүрей берди, јаланда.

Қолхозчылар, јаскы, ижи, кыра, белетенет, экзаменге, үренчиктер, белетенет.

155. Текстти абзацтарла кычыраар. Кажы ла бөлүкти канайда сананып алганаар, куучындап беригер.

ТЫНДУЛАРДЫҢ ТОЛУГЫ.

Бистинг школдо тындулардын толугы бар. Көзнөктөрдө

лө стенелерде клеткалар илип салган. Ондо жүзүн-жүүр куш-каштар журтап жат.

Анна Николаевна бисти ол тындуларды канайда чебер-леерин үредет. Бис наёыларыстыг канайда чыйкылдажып, кожондожып, сыгырыжып турганын угарга сүүйдис.

Дежурныйлар оморды азырап, кичееп ле арутагылайт.

Слердинг школдо андый толук эмезе музей бар ба? Чике куучын-эрмек тузаланып эрмектер бичигер.

156. Кычыраар. Диалогто канча кижн туружат, айдып береер. Диалогтын токтой түжер темдектерин жартагар.

— Ийт түлкүге једижип тудуп алар ба? — деп, Петька Матвей таадактан сурады.

— Тудуп албай. Је ийт ого једижип, куйругынан тудуп аларын түлкү сакыбас эмей. Ол тургуза ла ичеени дөөн кире берер.

— Айдарда, ийт бастыра андардан түрген бе?

— Јок! Бөрү онон түрген мантайт. Је бөрүден де түрген ан-куштар бар ине.

— Онон түргени не?

— Кажы ла кушты алзан, бөрүден түрген — деп, Матвей таадак каруузын јандырды.

Диалогтын учурын чике куучын-эрмек јогынан куучындап беригер.

157. Автордын сөстөрүнүн ле чике куучын-эрмектин јерлерин солып бичигер.

Петя кышкыда суалгышта эжинип турган кижини көрөлө, сурады: «Слерге соок эмес пе?» Ол кижн айтты: «Изү!» Петя кайкады: «Кандый коркышту!» Кижн айтты: «Мында кижн кайкагадый неме јок». Петя онон сурады: «Слер спортсмен бе?» Кижн каруун берди: «Спортсмен эмей база!»

158. Шокчыл уулчак керегинде таскадуны эске алынаар (т. 91). Оныла онон ары не болгонын кычыраар.

ШОКЧЫЛ УУЛЧАК.

Бир катап Токна агаш аразына аза берген. Ар-бүткен ого бир де болужын јетирбеген. Аштаганы да сүреен. Јинлек терип јийин дезе, омор онон јажынып калгылайт. Олон буттарына оролып, базарга чаптыгын јетирет, чымалылар тиштегилейт. Токна торологонына чыдажып болбой, бир јалбракты үзеле, јип ийди. Кенетийин бажы айланып, јерге јыгылды...

Мөштөр жоон үндери ле айдыжып турат: «Шокчыл тагма анайып ла шыралазын». Же кара айу оны түбектен айрып алды. Токна айудан коркып жүретен, ого бир де шок этпеген. Уулчак өрө туруп, бойынын буруузын айдынды: «Қачан да шокчыл болбозым, јеримди сүүп жүрерим». Мыны угуп, мөш оны сыймап әркеткен. Күн күлүмзиренип, јанатан јолын көргүзип берди.

Токна јанып келеле, нөкөрлөрине мынайда айтты:

«Агаштын бүрин сындырбай,
Ак санаалу жүригер.
Аң-кушты чочытпай,
Јалакай болыгар.
Јерис јажыл турзын,
Уулчактар, мыны билигер.
Уйалу кушты кичеегер.»

А. Ередеев.

Куучынды база катап кычырала, чике куучын-әрмек тузаланып из-
ложение бичигер.

СБОРНИК УПРАЖНЕНИЙ ПО АЛТАЙСКОМУ ЯЗЫКУ

Тезегеш Ольга Ивановна

Сдано в набор 16.12.93, Подписано к печати 20.09.94, Формат 60×841/6.
Объем 2,75 п. л. Тираж 1000 экз. Заказ 4941.

Республиканский институт Учителя
Горно-Алтайская типография



2000